

УДК 811.111:26:1'42

**МЕТАФОРИЧНО-ІРОНІЧНИЙ МОДУС
АНГЛОМОВНОГО БІОГРАФІЧНОГО НАРАТИВУ
У ФРЕЙМОВІЙ МЕРЕЖІ МЕНТАЛЬНИХ ПРОСТОРІВ**

Я.В. Бистров, канд. філол. наук (Київ)

У статті досліджуються механізми виникнення та функціонування метафорично-іронічного модусу біографічного нарративу. Аналіз метафорично-іронічного модусу здійснюється із залученням методу моделювання фреймової мережі, що дає змогу адекватно відтворити авторське осмислення концептуальної метафори і вербальної іронії.

Ключові слова: біографічний нарратив, вербальна іронія, концептуальна метафора, ментальний простір, метафорично-іронічний модус, фреймова мережа.

Быстров Я.В. Метафорически-иронический модус англоязычного биографического нарратива. В статье исследуются механизмы возникновения и функционирования метафорически-иронического модуса биографического нарратива. Анализ метафорически-иронического модуса осуществляется с применением метода моделирования фреймовой сети, что позволяет адекватно отобразить авторское осмысление концептуальной метафоры и вербальной иронии.

Ключевые слова: биографический нарратив, вербальная ирония, концептуальная метафора, ментальное пространство, метафорически-иронический модус, фреймовая сеть.

Bystrov Ya.V. Metaphoric and Ironic Mode of Biographical Narrative in Frame Network of Mental Spaces. The article studies the mechanisms of creation and functioning of the metaphoric and ironic mode in biographical narrative. The analysis of the metaphoric and ironic mode is done by means of the method of frame network modelling to adequately decode the authorial consideration of conceptual metaphor and verbal irony.

Key words: biographical narrative, conceptual metaphor, frame network, mental space, metaphoric and ironic mode, verbal irony.

Теоретичним підґрунтям розвідки слугує теорія блендингу [13], розвиток якої розпочався з двох традицій у когнітивній лінгвістиці: теорії концептуальної метафори [17] і теорії ментальних просторів [11].

Сутність теорії концептуальної інтеграції або концептуального блендингу (conceptual blending) полягає у тому, що при виникненні такого лінгвокогнітивного феномена як метафори відбувається одночасна активація тих частин мозку (як мінімум двох), які відповідають за наочні та абстрактні образи [14]. Когнітивний підхід до метафори в рамках цієї теорії створювався на основі синтезу теорій ментальних просторів і концептуальної метафори.

Теорія багатопросторової моделі (multiple space model) стала логічним продовженням не тільки у дослідженнях концептуальної метафори, але й вер-

бальної іронії. Ця модель складається з двох і більше ментальних світів, які інтегруються у новий ментальний простір. Поняття ментального простору у моделі конструювання простору являє собою “частину робочої пам’яті, у якій міститься найпростіша, динамічна когнітивна модель певного аспекту дискурсної події” [9].

Одним із найбільших досягнень цієї теорії був її внесок у царину творчої діяльності, у якій нові значення з’являються із значень попередніх, а саме поняття блендингу виводиться з процесу концептуальної проєкції та інтеграції ментальних просторів у людській свідомості. Така постановка проблеми становить актуальність розвідки з огляду на з’ясування ролі фреймової моделі у створенні ментальними просторами нового значення у метафоричному та іронічному смислотворенні.

У цій статті маємо на меті встановити когнітивний механізм реалізації метафорично-іронічного модусу біографічного наративу із залученням фреймової мережі ментальних просторів.

Матеріалом дослідження слугував автобіографічний роман британського постмодерніста Джуліана Барнса "Nothing to be Frightened Of" (2008), у якому автор, оперуючи концептуальними просторами, відображає особистісне буття і структурує фікціональний світ за допомогою образних моделей – концептуальних метафор та іронії.

Об'єктом аналізу виступає метафорично-іронічний модус біографічного наративу. Предмет аналізу становить фреймова репрезентація метафорично-іронічного модусу біографічного наративу.

Виходячи з наявних вхідних просторів (source-input space 1 and target-input space 2) і додатково введеним Ж. Фоконьє і М. Тернером родовим простором (generic space), при змішуванні утворюється новий – вихідний простір або змішаний простір (blended space) [12; 13]. Теорія концептуального блендингу базується на понятті ментальних просторів, які можуть формувати концептуальну мережу інтеграції. Перехресчування просторів, які видозмінюють інформацію про поняття чи предмет, пов'язане з об'єктивною сумісністю ідентичності і неподібності, коли "один і той самий предмет по-різному проектується і по-різному виглядає у певному ситуативному антуражі" [1, с. 282].

Оскільки структура мережі складається із вхідних просторів, які "постачають" асоціативні компоненти значення у змішаний простір, то очевидно її можна застосувати не тільки при аналізі метафор, характерних для різних типів дискурсу, але й для дослідження іронічно маркованих висловлень. Важливою умовою можливості аналізу референтного простору біографічного наративу виступає постмодерністська іронія як невідповідність між реальним і очікуваним результатом, коли іронія розкривається на рівні самоіронії наратора (пор.: пародист пародіює самого себе актом пародії) чи іронічного характеру комунікації у наративі.

В теорії лінгвістики іронія постає спочатку об'єктом зацікавленень із появою прагмалінгвістики Пола Грайса в 70-х роках ХХ століття, а іронія розглядається як порушення максими якості [16]. Власне іронічна комунікація у межах наративу виправдовує дискурсивну сутність референції, адже події у тексті

завжди розгортаються на межі двох свідомостей (авторської і читацької) [3, с. 285]. Зокрема, одним із способів конструювання можливих світів і смислів у наративі може виступати іронічно марковане висловлення (судження), яке конструює можливий сценарій (possible scenario у термінології Б. Бара [8]), на фоні якого безпосередній смисл висловлення мовця чи спосіб його мовленнєвої поведінки будуються на повній його несумісності з прихованим іронічним смислом, що насправді імплікується у цьому висловленні.

В основі сучасних підходів до аналізу іронічного смислу висловлення лежить діалогічна сутність іронії, яка своєрідно відтворюється у теорії ехоподібного використання мови за Д. Вілсоном і Д. Спербером [20], згідно з якою, іронічно марковані висловлення переходять на метарівень комунікації (ехо-метарепрезентації), який є джерелом породження іронічного смислу; теорія реверсії Дж. Х. Руїза [19], в основу якої покладено лінгвокогнітивний аналіз механізмів створення та інтерпретації іронії та ін.

Лінгвокогнітивна інтерпретація іронії і теорія блендингу М. Тернера, Ж. Фоконьє відкривають нові перспективи у дослідженні образної мови, результатом яких є створення моделей, які б описували іронію у термінах концептуальної інтеграції. Одну із перших і найбільш відомих спроб застосування теорії блендингу для аналізу прагматичної невідповідності у ментальному просторі було запропоновано С. Атгардо [7], а згодом Ш. Коулсон [9]. Модель іронічної мережі концептуальної інтеграції, за Ш. Коулсон, складається із трьох просторів: простір очікуваної реакції (expected reaction space), простір контрафактивної активації (counterfactual trigger space) і змішаний простір (blended space).

Спираючись на конструктивістські ідеї у філософії про те, що людина пізнає світ не тільки як незалежну від неї реальність, але й створює світ як власний проект [6, с. 236], особливої ваги набуває питання про пошук способів такого конструювання із застосуванням теорії блендингу в наратології. З цією метою М. Флудерник запропонувала модель когнітивних прототипів наративу у відношенні до процесу наративізації як першу спробу такого дослідження в наратології [15, с. 14].

У запропонованій розвідці одним із способів відтворення аналогії (подібності) і контрасту (про-

тиставлення) у наративі вважаємо метафорично-іронічний модус. У нашому випадку проблема ускладнюється труднощами не тільки у виокремленні іронічних ситуацій у наративі, але й пошуку точок їх перетину і способів відтворення. З цією метою нами розроблено фреймову модель репрезентації метафорично-іронічного модусу біографічного наративу із залученням багатопросторової інтеграції. Цей вид інтеграції актуалізує фреймова мережа (frame network) як мережа просторів, структурні елементи яких беруть участь у кожному із організуючих просторів. Відтак, якщо іронію вважати радше модусом мислення, аніж стилістичним тропом (так само, зрештою, як і концептуальну метафору), то очевидно необхідним є пошук не тільки когнітивних операцій, які були б залучені на контекстуальному рівні її репрезентації, але й спрямовані на “установлення випадків іронічної оцінки на концептуальному рівні організації” [18, с. 66].

В обраному для аналізу фрагменті з автобіографічного есе наративний фрейм-сценарій BIOGRAPHICAL STORYTELLING є типовою універсальною структурою, яка демонструє загальні закономірності організації вербалізованої інформації у межах біографічного наративу (в квадратних дужках знаходяться слоти фреймів; підкресленням виділено фрейми організуючих і змішаних ментальних просторів):

[Doctors, priests and novelists] conspire to [present human life as a story] progressing towards a [meaningful conclusion]. Dutifully,

we [divide our lives into sections], just as popular historians like to [divide a century into decades] and affix a spurious character to each of them. When [I was a boy], [adulthood] seemed an inaccessible condition – a mixture of unattainable competences and unenviable anxieties (pensions, dentures, chiropodists); and yet it arrived, though it did not feel from within how it looked from without. Nor did it seem [like an achievement]. Rather, it felt like a conspiracy: I'll [pretend] that you're grown up if you pretend that I am. Then, as acknowledged (or at least unrumbled) [adults], we head towards some fuller, [maturer condition], when the narrative has justified itself and we are expected to proclaim, or shyly admit, 'Ripeness is all!' But how often does the fruit metaphor hold? We are as likely [to end up] [a sour windfall or dried and wizened by the sun], as we are to swell proudly to ripeness [21, с. 190].

Родовий фрейм (generic frame) наративного фрейму-сценарію BIOGRAPHICAL STORYTELLING містить когнітивні сцени наративних ситуацій, які структуруються і модифікуються у трьох ментальних організуючих просторах відповідно до контекстуальної інформації і фонових знань адресанта. Відповідниками кожного з них є вхідні простори метафорично-іронічного модусу, які актуалізуються у структурних слотах і, відповідно, співвідносяться з вісьмома сценами наративних ситуацій у родовому просторі фреймової мережі (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація наративних ситуацій фрейму-сценарію BIOGRAPHICAL STORYTELLING

Сцени наративних ситуацій	Критерії ідентифікації сцен
Сцена 1::УЧАСНИКИ / PARTICIPANTS	суб'єкти біографічної діяльності
Сцена 2::МЕТА / AIM	каузатори, зорієнтовані на суб'єкта біографічної діяльності
Сцена 3::МЕТОД / METHOD	спосіб зображення суб'єкта біографічної діяльності
Сцена 4::ДЖЕРЕЛА / SOURCES	наявність достовірних/недостовірних фактів, документів, середовища, реальних/вигаданих сучасників суб'єкта біографічної діяльності
Сцена 5::ТІЛЕСНИЙ ДОСВІД / BODILY EXPERIENCE	фізичний стан, манери поведінки, переживання й афекти суб'єкта біографічної діяльності
Сцена 6::ТРАВМАТИЧНИЙ ДОСВІД / TRAUMATIC EXPERIENCE	наявність “порогових” ознак тілесного досвіду суб'єкта біографічної діяльності
Сцена 7::НАРАТИВНА ПАМ'ЯТЬ / NARRATIVE MEMORY	минулий досвід суб'єкта біографічної діяльності
Сцена 8::РЕЗУЛЬТАТ / RESULT	оцінка наратором життєвого досвіду суб'єкта біографічної діяльності

Іронічне висловлення *'Ripeness is all!'* актуалізує метафору ADULTHOOD IS RIPE FRUIT, у якій трансформація розширення домена джерела забезпечується новими лінгвістичними засобами на основі асоціацій про повноцінне життя як стиглий фрукт (позитивна оцінка): *fuller, maturer condition, acknowledged adults, to swell pridefully to ripeness*. З іншого боку, домен цілі ADULTHOOD асоціюється із неприємностями, турботами, старістю і, насамкінець, смертю (негативна оцінка): *unenviable anxieties, pensions, dentures, chiropodists, a sour windfall or dried and wizened by the sun*.

У наведеному вище фрагменті іронічний коментар автора як один із видів інтертекстуальної іронії [4, с. 178], яка виникає при зіткненні двох чи більше контекстів, які містять спільний елемент – фразу, уривок, сюжетну лінію тощо, насправді стосується відомого вислову про співвідношення життя і смерті із п'єси Вільяма Шекспіра “Король Лір” (акт V, сцена II): *Men must endure their going hence, even as their coming hither: Ripeness is all* [22]. Однак шекспірівський вислів, який мав би заспокоювати та позбавляти від страху смерті, викликає в автора протилежну реакцію. Іронія виражається контрастом між визнанням неминучості смерті, наведеним у рядку із п'єси і його суб'єктивно-авторською інтерпретацією, суть якого пояснюється інконгруентністю, “як протиріччя, дисбаланс, невідповідність, спричинені раптовою появою у тканині дискурсу іншого змістового плану, який різко контрастує з основним” [5, с. 23]. Перенесення іронічного значення ґрунтується на контрасті, а використання іронії у комунікації, на думку О.А. Бабелюк, відбувається “завдяки прихованій у ній негативній суб'єктивно-оцінній модальності” [2, с. 201].

В результаті, позиція автора та іронічний смисл вислову *'Ripeness is all!'* набуває нового контекстуального значення шляхом інтеграції структур ментального простору і операції блендингу як основного когнітивного процесу мислення.

Сценарне розгортання нарративного фрейму BIOGRAPHICAL STORYTELLING виявляється в одномасштабній фреймовій мережі (single-score frame network), у якій вхідні простори структуруються у трьох різних організуючих фреймах – input 1, input 2, input 3. Фреймова модель має асиметричну структуру, оскільки організуючий фрейм зміша-

ного простору (blended space) охоплює вибірково проекції сцен нарративних ситуацій у кожному із вхідних просторів. Сцени нарративних ситуацій переносяться на структуру змішаного простору – метафоричний фрейм, який, слідом за Ш. Коулсоном називаємо “гібридним фреймом” (hybrid frame) [10, с. 115]. Метафора ADULTHOOD IS RIPE FRUIT отримує своє переосмислення шляхом блендингового процесу нарощування (elaboration), який, змінюючи ракурс концептуалізації, активує цілком нову структуру у бленді, а в її основі лежить операція ментального відтворення (mental simulation) [10, с. 122–123].

Водночас метафора про повноцінне життя відображає приховані авторські міркування про неминучість смерті, за аналогією із соковитим фруктом, який може перетворитися на кислий паданець чи зморщений від палючого сонця сухофрукт (*a sour windfall or dried and wizened by the sun*).

Використання іронічного висловлення активується фреймом FRUIT (input 3) через опозицію “ріст – занепад”, якою демонструється іронічна оцінка прожитого життя автором автобіографічного есею (див. Рис. 1). У змішаному просторі ментальна операція реверсії (reversion) проектується на обернену інтерпретацію “фруктової метафори” (fruit metaphor), що дозволяє реконструювати смисл іронічного висловлення: автор прикидається перед потенційним читачем, говорячи про відносно повноцінне життя, а насправді про його фатальне переосмислення з огляду прожитих років.

Змішаний простір або реконструйований метафоричний фрейм ADULTHOOD IS RIPE FRUIT може використовуватися як окремий вхідний простір у складній фреймовій мережі, де інший організуючий вхідний фрейм FRUIT активує авторську позицію. Цей ментальний простір контрастує із загальноприйнятою суспільною думкою про повноцінне доросле життя і проектується в інший змішаний простір – іронічний фрейм RIPENESS IS ALL, де іронічне зміщення нового значення відновлює логіку оповіді.

Отже, висунення на перший план когнітивної функції мови дає можливість змодельовати когнітивний механізм метафорично-іронічного смислотворення із залученням ментальних просторів, які формують фреймову мережу.

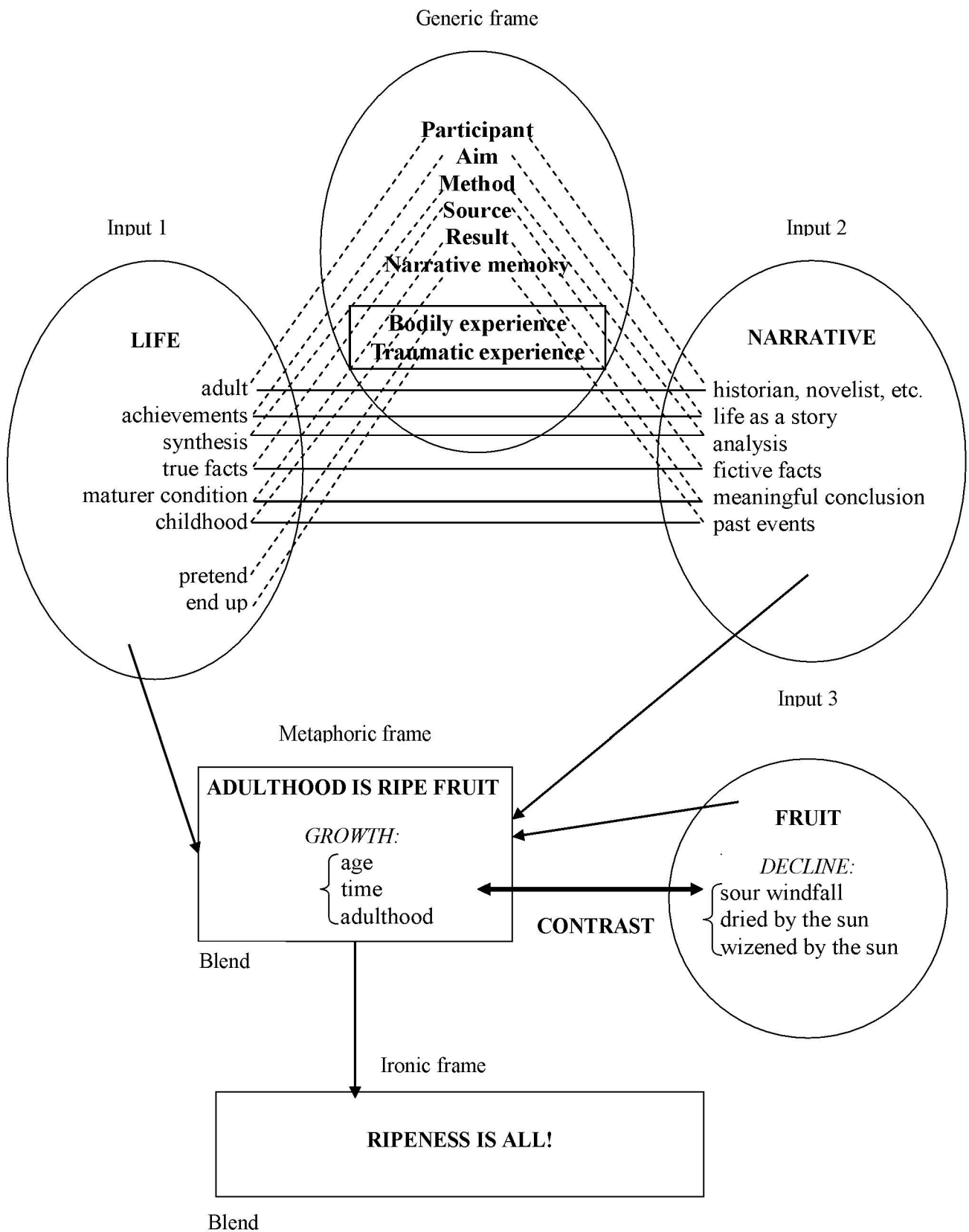

Рис. 1. Схема фреймової мережі ментальних просторів для іронічного висловлення *Ripeness is all!*

Фреймова мережа просторів актуалізує когнітивний потенціал біографічного нарративу. У виокремленому фреймі-сценарії відбувається процес розгортання нарративних ситуацій, які співвідносяться з кожним із вхідних просторів моделі. В результаті когнітивних операцій блендингу і нарощування утворюються нові контекстуальні значення у двох інтегрованих фреймах, які репрезентують метафорично-іронічний модус біографічного нарративу на основі очевидної концептуальної по-дібності:

(1) Метафоричний фрейм як концептуальна проекція перетину структурних елементів трьох різних ментальних просторів – LIFE, NARRATIVE, FRUIT.

(2) Іронічний фрейм як концептуальна проекція з двох різних ментальних просторів – метафоричного фрейму ADULTHOOD IS RIPE FRUIT і організуючого простору FRUIT, де реальні риси чи атрибути певного явища (decline) зіштовхуються і контрастують з очікуваннями реципієнта (growth).

Перспективою подальших досліджень може слугувати співвідношення іронії та гумору, а також прагматичний потенціал іронічного модусу у комунікативно-зорієнтованих теоріях уживання мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1999. – 896 с.
2. Бабелюк О.А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми : монографія / Оксана Андріївна Бабелюк. – Дрогобич : ТзОВ “Вимір”, 2009. – 296 с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин ; [сост. С.Г. Бочаров ; текст подгот. Г.С. Бернштейн и Л.В. Дерюгина ; примеч. С.С. Аверинцева и С.Г. Бочарова]. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
4. Дойчик О.Я. Ідіостиль Джуліана Барнса у лінгвоконцептуальному вимірі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Оксана Ярославівна Дойчик. – Івано-Франківськ, 2012. – 461 с.
5. Самохіна В.О. Функціонально-комунікативний простір англomовного жарту / В.О. Самохіна // Вісник Житомир. держ. ун-ту імені Івана Франка. – 2011. – Вип. 56. – С. 23–27.
6. Черданцева И.В. Иронический метод философствования и его реализация в концепте “я-философ-ироник” : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филос. наук : спец. 09.00.01 «Онтология и теория познания» / И.В. Черданцева. – Тюмень, 2009. – 50 с.
7. Attardo S. Irony as Relevant Inappropriateness / S. Attardo // Journal of Pragmatics. – 2000. – Vol. 32(6). – P. 793–826.
8. Bara B.G. Cognitive Pragmatics : The Mental Processes of Communication [Electronic resource] / B.G. Bara // Intercultural Pragmatics. – No. 8–3. – Berlin/Boston : Walter de Gruyter, 2011. – P. 443–485. – Mode of access : http://www.psych.unito.it/csc/pers/bara/pdf/2011_Bara_IntercultPragmat.pdf.
9. Coulson S. Sarcasm and the Space Structuring Model / S. Coulson [eds. S. Coulson, B. Lewandowska-Tomasczyk] // The Literal and the Nonliteral in Language and Thought. – Berlin : Peter Lang, 2005. – P. 124–144.
10. Coulson S. Semantic Leaps : Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction / S. Coulson. – Cambridge : Cambridge University Press, 2001. – 314 p.
11. Fauconnier G. Conceptual Integration and Formal Expression / G. Fauconnier, M. Turner // Metaphor and Symbolic Activity. – 1995. – Vol. 10, № 3. – P. 183–203.
12. Fauconnier G. Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner // Cognitive Science. – 1998. – 22/2. – P. 133–187.
13. Fauconnier G. The Way We Think : Conceptual Blending and the Mind’s Hidden Complexities / G. Fauconnier, M. Turner. – New York : Basic Books, 2003. – 464 p.
14. Fauconnier G. Mental spaces : Conceptual Integration Networks / G. Fauconnier, M. Turner [ed. D. Geeraerts] // Cognitive Linguistics : Basic Readings. – Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 2006. – P. 303–371.
15. Fludernik M. Naturalizing the Unnatural : A View from Blending Theory / M. Fludernik // Journal of Literary Semantics. – 2010. – Vol. 39(1). – P. 1–27.
16. Grice P. Logic and Conversation / P. Grice [eds. P. Cole & J. Morgan] // Syntax and Semantics : Speech Acts. Vol. 3. – New York : Academic Press, 1975. – P. 41–58.
17. Lakoff G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – London : The University of Chicago Press, 2003. – 193 p.
18. Palinkas I. Blending and Folk Theory in an Explanation Theory / I. Palinkas // Review of Cognitive Linguistics. – 2014. – Vol. 12(1). – P. 65–97.
19. Ruiz J.H. Understanding Tropes : At the Crossroads Between Pragmatics and Cognition / J.H. Ruiz. – Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 2009. – 299 p.
20. Wilson D. The Pragmatics of Verbal Irony : Echo or Pretence? / D. Wilson, D. Sperber // Lingua. – 2006. – No. 116. – P. 1722–1743.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

21. Barnes J. Nothing To Be Frightened Of / J. Barnes. – London : Vintage Books, 2009. – 250 p.
22. Shakespeare W. King Lear [Electronic resource] / W. Shakespeare. – Mode of access : <http://shakespeare.mit.edu>